

УДК 821.112.2(436)-32Майрінк.09

Бережанська Ю.В.

Львів (Україна)

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ЕКСПРЕСІОНІЗМУ В МАЛІЙ ПРОЗІ ГУСТАВА МАЙРІНКА

Стаття присвячена дослідженню творчого методу Густава Майрінка в контексті філософських пошуків експресіоністів. Проаналізовано вплив волюнтаристських та ірраціоналістичних концепцій, простежуються риси психоаналізу, феноменології та екзистенціалізму. Розглянуто буддійські алюзії у малій прозі письменника.

Ключові слова: експресіонізм, Густав Майрінк, мала проза, волюнтаризм, ірраціоналізм, психоаналіз, феноменологія, екзистенціалізм, буддизм.

Статья посвящена исследованию творческого метода Густава Майринка в контексте философских поисков экспрессионистов. Проанализировано влияние волюнтаристских и иррационалистических концепций, прослеживаются черты психоанализа, феноменологии и экзистенциализма. Рассмотрены буддистские аллюзии в малой прозе писателя.

Ключевые слова: экспрессионизм, Густав Майринк, малая проза, волюнтаризм, иррационализм, психоанализ, феноменология, экзистенциализм, буддизм.

The article focuses upon the artistic method of Gustav Meyrink in the context of Expressionist philosophical views. The influence of voluntaristic and irrationalistic conceptions has been analyzed, the features of psychoanalysis, phenomenology and existentialism have been traced. The Buddhist allusions in the short fiction by G.Meyrink have been observed.

Key words: expressionism, Gustav Meyrink, short fiction, voluntarism, irrationalism, psychoanalysis, phenomenology, existentialism, Buddhism.

Експресіонізм – одна із найвпливовіших течій модернізму, що задала глобальну парадигму естетики ХХ століття, – став тим поворотним пунктом, коли література і мистецтво вступили в епоху не віддзеркалення та зображення, а конструювання нової художньої реальності. Це прагнення самостійного творчого прояву духу, протест проти грубої дійсності виражене у художній концепції експресіоністів “Я створюю Світ” [1: 14], що є не чим іншим, як прямим наслідуванням вказівці Ф. Ніцше: “Слід так деформувати світ, щоб зуміти в ньому вижити” [1: 16].

Творчість австрійського експресіоніста Густава Майрінка цілком відображає глобальне завдання європейської естетики початку ХХ століття. Варто звернути увагу на те, яким чином філософські пошуки експресіоністів знайшли втілення у малій прозі Майрінка, що ґрунтовно досліджується уперше. Вивчення рис філософії експресіонізму в творчості Майрінка є актуальним як для розуміння самотності художнього світу письменника, так і для вирішення теоретичних проблем мистецького напрямку.

Філософському світосприйняттю експресіоністів притаманні **ідеалізм, волюнтаризм та ірраціоналізм**, а також гострий спротив позитивізму та емпіризму Огюста Конта [2: 33–40]. Значний вплив на світогляд експресіоністів справила ірраціоналістично-песимістична філософія **Артура Шопенгауера** (1788–1860), його захоплення орієнтальною містикою. За Шопенгауером, навколишній світ – “хаотичний потік життя”, життєвий універсум нестримно активний, нерозумний та алогічний. В одному з оповідань Майрінк звертається до питання про земні форми, їх нестійкість та оманливість: “Земные формы так же иллюзорны, как сновидения” [3: 19].

Пильна увага до феноменів сновидіння, гіпнозу ріднить експресіонізм із вченням **Зигмунда Фрейда** (1856–1939). Описи сновидінь займають особливе місце в малій прозі Густава Майрінка. За Фрейдом, сновидіння є передусім процесом самопізнання: у стані сну, коли людина залишається наодинці з собою, звільнившись від настирливої суєти зовнішнього світу, людина отримує можливість заглянути у власний внутрішній світ і пізнати приховані та істинні

почуття і думки [4: 51–52]. Саме це переживає герой оповідання “Рослини доктора Сіндерелли”: “С той ночи, когда я впервые вышел из своего тела – по-другому назвать это я не могу [...] Мое сознание сорвалось и устремилось вслед за ним по бесконечной лестнице, перепрыгивая сначала через две, потом через четыре, восемь и далее через все большее и большее количество ступенек, – и призрак летаргии накрыл меня [...] Озарения – как метеоры, рассекающие темный небосклон нашей души. Мы не знаем их родины, мы только отмечаем их белое раскаленное свечение и фиксируем место падения [...] в то мгновение я понял все” [3: 79–80]. Герой новели “Таємниця замку Хетевей” наділений унікальними якостями сновиди: “Эцехиель фон Маркс был лучшим сомнамбулой из всех, каких я только встречал за свою жизнь. Порой он мог впасть в транс посреди разговора и поведать о событиях, происходивших где-нибудь, а то и и тех, что случатся в будущем [...] и все совпадало с точностью, которая сделала бы честь самому Сведенборгу” [3: 122].

Одну з найістотніших ролей у світогляді експресіоністів відіграв **Едмунд Гуссерль** (1850–1938), засновник феноменологічної школи філософії. Інтуїція як фактор пізнання – саме те, що поєднує філософію Гуссерля та експресіонізм. Чиста свідомість феноменології – це і є творчий акт експресіоністичного мистецтва: “Лише своєю творчою та духовою інтуїцією може мистець як суб’єкт досягнути об’єктивного пізнання світу та надати виразу, експресії абсолютному та духовому, – цій справжній реальності, що є захованою сутністю поза зовнішньою видимістю явищ і речей довколишнього світу” [5: 71–75]. Справжнім джерелом пізнання потаємної реальності проголошує інтуїцію і Майрінк. Письменник не приховував презирливого ставлення до позитивістсько зорієнтованої науки того часу з її претензіями на єдино правильне пізнання людини та людської душі. Догматизм офіційної науки письменник вважає перепоною на шляху до усвідомлення істини. Типовим прикладом такого “обмеженого науковця” постає самовдоволений військовий лікар професор Мостшедель з оповідання “Гарячий солдат”, який довіряє лише “очевидним фактам” і виявляється придатним лише до того, щоб виголошувати

довгі, стомливі промови, вихваляючи прогрес сучасної науки: “В последние годы медицинская наука сделала большие успехи, [...] Большинство, конечно, умирало, но только после операции, да и то потому, что пули аннамитов перед выстрелом не обрабатывались антисептиками или же после выстрела успевали на лету подхватить вредные для здоровья бактерии” [3: 151]. При цьому Мостшедель, як і належить філістеру, непохитно сповнений почуття власної значущості та презирства до “дикунів” індусів, які насправді розуміються на мистецтві лікування набагато краще, ніж він.

Значною мірою визначає естетику експресіонізму філософія **екзистенціалізму**. Головною ознакою експресіоністичного мистецтва є інтроверсія, свідомий наголос на індивідуальному світі людини, спрямування на розкриття специфічних психологічних станів страху, відчаю [6: 72–75]. Яскравим зразком експресіоністичної поетики є оповідання Майрінка “Ужас”. Автор напрочуд лаконічно та влучно зображає згущену атмосферу психологічної напруги: “Завтра утром его казнят! [...] Из сундука медленно выползает громадная пиявка [...] утолщаясь и утончаясь она движется вперед, ощупью разыскивая что-то. Это – ужас [...] и тут черная тьма затопила мозг. Он кричит и сам себя не слышит, все в нем кричит – руки, грудь, ноги, все тело, не переставая, без передышки...” [3: 224–225].

Як і в екзистенціалізмі, почуття незатишності людини Нового часу базується на відчутті радикальної “чужості” у сучасному світі, індустріальному місті, всередині бюрократичного апарату, формалізованого суспільства. Ментальна категорія “чужого” реалізується у метафорі “гість” (“Gast”), що кристалізує навколо себе ціле асоціативно-образне “поле чужості” (образи “острова”, “тверді”, що відкололася, “відторгнутого прибульця”, “непроханого гостя” і тому подібне) [7: 84–86]. Саме так відчуває себе герой оповідання Майрінка “Горячий солдат” “рядовой Венцель Завадил, чех по происхождению”, постійно завдаючи клопоту австрійським бюргерам: “Каверзный народ эти славяне [...] и не ранен даже, а нате вам – температура!” [3: 153]. Небажаним у місті є і герой оповідання “G.M.”: “Макинтош вернулся,

этот паршивец! [...] Ах как прекрасен и чист был бы город, если бы не этот противный американец [...]” [3: 229].

Експресіоністичне мистецтво концентрує увагу навколо людських екзистенційних станів розгубленості, руйнування чітких смисло-життєвих орієнтирів, внаслідок чого окреслюється тяжінням до концептуалізму, “інтелектуальності”, ускладненості не тільки засобів вираження, але й смислової насиченості творів, що передбачає досить глибокі знання зі сфери філософії, міфології, історії релігії [4: 135–139]. Освальд Шпенглер у своїй гучній книзі “Сутінки Європи” (1918) проводить історичну аналогію між експресіонізмом та александрійським занепадом Греції: характерні для обох періодів химерність, культ особистого почуття, культ самодостатніх, “абсолютних” емоцій, нарешті, всезагальне, пандемічне об’єднання мистецтва, своєрідний масовий естетизм [4: 23]. Однією з важливих ознак експресіонізму є руйнування європоцентричної орієнтації у культурі ХХ століття, сумнів у тому, що сучасна європейська культура, що виросла на традиціях античності й Ренесансу, безумовно перевершує всі інші цивілізації. З цим пов’язаний небувалий дотепер інтерес до духовних досягнень не-європейських народів – священних книг індуїзму, езотеричні таємниці Кабали і тому подібне. За відсутності підтримки у межах традиційної релігії митці намагаються доторкнутися до істини через власний містичний досвід. Серйозно захоплювався містичними вченнями Сходу і Густав Майрінк. Результати цих досліджень втілюються у тих творах письменника, що тяжіють до окультних традицій. Так, подорожуючи південно-східною Індією герої оповідання “Опал” потрапляють у печерне місто Махавеліпур, де факіри відправляють брахманський культ Шиви. Твори Майрінка часто містять різноманітні буддійські алюзії, що цілком логічно, адже 1927 року письменник прийняв буддизм. Темі подолання страждання присвячене оповідання “У полум’ї страждань згорає світ”, в якому використовується прийом непрямого цитування найголовнішого буддійського вчення, відомого як “Чотири Благородні Істини” [8: 225–227]. Сама назва оповідання підкреслює всеосяжний, тотальний

характер страждання (дукха) в існуванні не тільки людини, а й усіх живих істот. Головному герою оповідання потрапляє до рук індійська книга, з якої наводиться коротка цитата про страждання, досягнення цієї істини і шляху до просвітління:

“Страдания огонь – удел всей твари.

Но тот, кто истину постиг,

Ужели не отвергнет жалкий жребий,

Путь к просветлению избрав своей стезей?” [3: 100–104].

В оповіданні “Будда – мій притулок” вже сама назва відсилає читача до відомої буддистської формули “трішарана”: “Я приймаю притулок Будди, його вчення і сангхи” [8: 176]. Сюжет оповідання – історія життя людини, яка зазнала страждань і нарешті звернулася до Будди. Заповітною мрією героя стає відвідати Індію, він тяжко працює до кінця своїх днів, аби назбирати кошти на паломництво. Нарешті, коли здійснення мрії вже так близько, його друг просить пожертвувати хоча б якусь суму для сиріт. Віддати гроші означало б розпрощатися зі своєю мрією про паломництво, про пізнання Будди. Проте герой не вагаючись пожертвував усю суму, і таким чином прибравши “завісу раціональності”, змінив себе і відчув Будду у своєму серці: “в сердце старца вдруг снизошел свет познания [...] сокровенный пульс мироздания” [3: 99].

Таким чином, розвиток експресіонізму багато в чому завдячує непересічній західноєвропейській філософії другої половини XIX – початку XX століть, що сприяла активізації інтересу до внутрішніх психологічних станів людини, до її морально-етичних пошуків, до прагнення знайти своє місце у суперечностях суспільного життя. Виняткову роль у формуванні світогляду експресіоністів відіграла і східна філософія. Філософські основи експресіонізму знайшли яскраве відображення в малій прозі Густава Майрінка. Інтонація збірки оповідань “Чарівний ріг німецького філістера” сповнена підкресленої емоційності, трагізму, містики, а також рішучого стоїцизму при зіткненні з абсурдом існування.

ЛИТЕРАТУРА

1. Menschheitsdämmerung : Ein Dokument des Expressionismus / Kurt Pinthus. — Leipzig : Reclam, 1972. — 440 s.
2. Сюрреализм и авангард : Материалы российско-французского colloквиума. — М. : ГИТИС, 1999. — 190 с.
3. Майринк Г. Кольцо Сатурна : Романы, рассказы / Пер. с нем. / Г. Майринк. — СПб. : Азбука-классика, 2004. — 832 с.
4. Perkins G. Contemporary Theory of Expressionism / G. Perkins. — Frankfurt : Herbert Lang, 1974. — 248 p.
5. Вальцель О. Импрессионизм и экспрессионизм в современной Германии (1890–1920) / Пер. с нем. О.М. Котельниковой ; под ред. В.М. Жирмунского / О. Вальцель. — СПб. : Academia, 1922. — 96 с.
6. Weisstein U. Expressionism as International Literary Phenomenon / U. Weisstein. — Paris : Librairie Marcel Didier, 1973. — 360 p.
7. Пестова Н. Лирика немецкого экспрессионизма : Профили чужести / Наталья Пестова. — Екатеринбург : Урал.гос.пед.ун-т, 2002. — 444 с.
8. Торчинов Е. Введение в буддологию : курс лекций / Е. Торчинов. — СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. — 304 с.